

Antroji okupacija – reokupacija

Turbūt reikėtų pradėti nuo to, kad Lietuvos naujausiosios istorijos terminai ir periodizacija yra labai tarpusavyje susiję. Bene pirmą kartą šiuos klausimus mėgino analizuoti Z. Ivinskis. Tai buvo padaryta 1965 m. išleistame jo straipsnyje. Būtent Z. Ivinskis teigė, jog 1940–1941-ieji yra sovietų metai, 1941–1944-ieji – nacių okupacijos trimetis ir 1944–1955-ieji – sovietinio valdymo atkūrimas. Taigi pirmus terminus, pirmą periodizavimą paminėjo būtent Z. Ivinskis. Kalbant apie terminus reikėtų pabrėžti, kad tuo laikotarpiu juos daugiausia tyrė lietuvių išeivijos istorikai. 1965 m. buvo išspausdintas Vytauto Stasio Vardžio redaguotas straipsnių rinkinys „Lietuva sovietų priespaudoje“. Vadinasi, jau turime du terminus, du jų pavadinimus. Maždaug iki 1980 m. terminus arba atskirus Lietuvos istorijos klausimus nagrinėjo išeivijos istorikai Budreckis, Kazlas, J. Pajaujis-Javis, Tomas Remeikis, Romualdas Misiūnas. Visi jie vienaip ar kitaip prisidėjo ir prie terminų kūrimo, ir prie Lietuvos istorijos periodizavimo. Paskutinis lietuvių išeivių akcentas buvo padėtas sintetiename istorijos veikale „700 Lietuvos metų“, išspausdintame taip pat ir anglų kalba.

Pirmiausia išsiskiria 1940–1941-ųjų terminai ir laikotarpis. Visi minėti autoriai be išimties tam pritarė. 1940-aisiais prasidėjo sovietinė okupacija Lietuvoje, kuri, vieno autorių nuomone, truko nuo birželio 15 d. iki rugpjūčio 3 d. Tuomet prasidėjo Lietuvos aneksija. Kazlas teigė, kad Lietuvos inkorporavimas buvo baigtas 1940 m. rugpjūčio 24 d., t. y. sovietinės Lietuvos konstitucijos priėmimu. Taigi galima sakyti, kad šiuo metu Lietuvoje įsigalėjo tokie terminai ir peri-

odizavimas: 1940 m. rugpjūčio 3 d. – okupacijos pabaiga ir aneksijos pradžia. Aš remiuosi ir tuo, kad 1993 m. Istorijos institutas išleido dokumentų rinkinį, kuris vadinasi „Lietuvos okupacija ir aneksija“. Paskutinis dokumentas, įdėtas į šią knygą, datuotas 1940 m. rugpjūčio 3 d. Tad galima sakyti, kad 1940–1941 m. Lietuvos istorijos periodai ir terminai yra daugmaž nusistovėję ir, matyt, didesnių problemų jau neturėtų kelti. Šiek tiek kitokia padėtis, kai kalbame apie 1944 m. prasidėjusį laikotarpį. Laikotarpio pradžia – 1944 m., kai pasirodė Raudonoji armija. Laikotarpio pabaiga svyruoja, bet nežymiai. J. Pajaujo-Javio manymu, laikotarpis baigėsi 1954 m. Pasak jo, tuomet pasibaigė antrosios okupacijos pirmoji dekada. T. Remeikis mano, kad laikotarpis baigėsi 1953 m. Jo periodizacija atitinka Kęstučio Girniaus periodizaciją. R. Misiūno teigimu, pokario stalinizmas baigėsi 1953 m. Tuo metu tauta prisitaikė prie sovietinės sistemos, miškuose liko tik mirtį pasirinkę kovotojai. Lietuvos istorikai neatsakė į paprastą klausimą: jeigu visa tauta rezistavo ir priešinosi, tai kada gi buvo prisitaikyta? Nesusitaikyta, pabrėžiu, bet prisitaikyta prie tos sistemos. Būtent R. Misiūnas, pagaliau ir K. Girnius tiesiai sakė, kad pagrindiniu kriterijumi gali būti tai, kada Lietuvos vaikinai ėmė eiti į Raudonąją armiją; tai buvo aptariama šeimose ar diskutuojama tarpusavyje, atsisakoma eiti į miškus. K. Girniaus manymu, tai buvo vienas iš kriterijų, kada prisitaikoma prie sistemos, ir tai įvyko šeštojo dešimtmečio pradžioje. Šiaip ar taip, aišku, kad 1953 m. užbaigia vieną Lietuvos istorijos laikotarpį, kurio pradžia – 1944 m.

Galima sakyti, kad ilgą laiką net ir išeivijos istorikai nežinojo, kaip įvardyti 1944 metus. R. Misiūnas kalba apie „sovietų sugrįžimą, režimo atkūrimą“, t. y. tam tikrais atvejais netgi išeivijos istorikai vartoja pasakymą „Raudonosios armijos žygis per Lietuvą, įėjimas į Lietuvą“ ir pan. Šiandien kilo diskusija, ar tai buvo aneksija, ar okupacija. Išeivijos istorikai 1944–1945 m. pradžios laikotarpį, kai Lietuvoje dar vyko mūšiai, įvardijo kaip Lietuvos atkariavimą iš Vokietijos. Tai yra antra mintis – Lietuva atkariauta iš Vokietijos. Dauguma lietuvių ir išeivijos istorikų nurodo, jog nuo 1944 m. buvo antroji sovietinė okupacija. Dėl antrosios sovietinės okupacijos reikėtų pasakyti kelias mintis, kurios galbūt paskatintų tolesnes diskusijas. Turbūt galima teigti, kad galima okupuoti laisvą valstybę. Jei Lietuva po 1941 m. birželio 22 d. turėjo valstybingumą, tai, mano supratimu, būtų galima kalbėti apie antrąją okupaciją. Jei Lietuva valstybingumo neturėjo, tai kaip galima okupuoti valstybę, neturinčią valstybingumo? Tai vienas aspektas. 1973 m. Amerikos Kongreso komitetas svarstė klausimą, ar Juozas Ambrazevičius ir vidaus reikalų ministras Jonas Šlepetys buvo atsakingi už įvykius Lietuvoje, konkrečiai už žydų genocidą. Komitetas priėjo išvadą, kad realiai nei J. Ambrazevičius, nei J. Šlepetys krašto kaip vyriausybė nevaldė. Taigi kalbėjimas apie valstybingumą šiuo laikotarpiu labai ginčytinas dalykas. Siūlyčiau vartoti „reokupacijos“ terminą, tai yra sovietinė reokupacija Lietuvoje prasideda 1944–1945 m. ir trunka vėlgi iki 1953 m. Papildomu argumentu būtų tai, kad šiuo laikotarpiu baigėsi ginkluotas pasipriešinimas ir buvo prisitaikyta prie sistemos. Vadinasi, galima tarti, kad reokupacijos pabaiga – 1953 m. Vytautas Tininis savo pranešime taip pat kalbėjo, kad 1953-ieji – klasikinės okupacijos pabaiga. Aš nedetalizuoju, klasikinė ar eilinė okupacija, tačiau iš principo sutikti galima, kad

1953 m. reokupacija Lietuvoje pasibaigė. 1953–1956 m. laikotarpį R. Misiūnas įvardijo kaip destalinizacijos laikotarpį. Kai kas jį vadina režimo švelnėjimo laikotarpiu. Tai turbūt ne tiek svarbu. Svarbu kitas dalykas. Šis laikotarpis (1953–1956 m.) buvo šiek tiek mechaniškai pasigautas iš Vakarų istoriografijos, kuri iškart po Stalino mirties išvelgė režimo pokyčius. Šiaip ar taip, pokyčiai išryškėjo bent jau 1955 m., bet ne 1953 m. Dėl šios priežasties laikotarpį galima traktuoti kaip pereinamąjį iš vieno į kitą, bet griežtai išskirti į atskirą laikotarpį vargiai galima.

Nuo 1956 m. dėl įvardijimų ir terminų Lietuvos istorijoje darosi sudėtinga. Vėlgi mėginsiu cituoti kai kuriuos autorius. Dauguma išskiria 1956–1958 m. laikotarpį. Bet kaip jį įvardyti? R. Misiūnas šį laikotarpį įvardija kaip tautinės kultūros atgimimo laikotarpį, T. Remeikis – kaip tautiškumo išsaugojimo metą. Vėlgi, jei kalbame apie okupaciją, tai kalbėti Vakarų arba lietuvių išeivių terminais, kad buvo sudarytos sąlygos tautiškumui išsaugoti, labai abejotina. Vadinasi, vėl grįšime prie to paties – kaip apibūdinti visą laikotarpį Lietuvoje nuo 1944 iki 1990 m. Tačiau šį 1956–1958 m. laikotarpį autoriai analizavo lygindami su ankstesniu Lietuvos istorijos laikotarpiu, prasidėjusiu 1944 m. Be abejo, jis buvo švelnesnis ir sudarė geresnes sąlygas šalies kultūrinei raidai. Galbūt būtų galima jį pavadinti tautiškumo išsaugojimo laikotarpiu – toks būtų mano pasiūlymas. Absoliuti dauguma tyrinėtojų vėlgi susiduria su pokyčiais Lietuvos istorijos raidoje maždaug septintojo–aštuntojo dešimtmečių sandūroje. Katalikų Bažnyčios istorikai paprastai laikotarpį pradeda nuo 1968 m., kai ryškėjo katalikiškoji opozicija, ir baigia 1972 m., kai pasirodė „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika“. Jei tai pilietinis pasipriešinimas, jei tai neginkluotas pasipriešinimas, tai galima pasakyti, jog šitai siejama su 1972 m.,

Romo Kalantos susideginimu Lietuvoje. Taigi chronologinės ribos aiškios – dviejų dešimtmečių pabaiga. Kitas dalykas, kad tuo metu Lietuvoje vykę procesai buvo gana prieštaringi. Tarkim, R. Misiūnas teigia, jog Lietuvoje vyko Lietuvos vesternizacijos procesas. Turima omeny, kad iš Vakarų atėjo kultūra, muzika, mados, vartotojiškumas. Kita vertus, vyko centralizacija, atėjusi iš Rytų. Tai ekonomikos centralizavimas, rusifikavimas ir pan. Susieti šiuos prieštaringus procesus į vieną pavadinimą turbūt

iš tiesų sunku. Aišku, galima bandyti įvardyti kaip sovietinės centralizacijos ir nacionalinio pasipriešinimo laikotarpį, bet tai būtų diskutuotinas terminas. Taigi išsirutuliojo tokios nuomonės: okupacija, antroji okupacija arba, kaip buvo minėta R. Misiūno ir T. Remeikio, sovietinės priklausomybės metai. Todėl gal ir galima sakyti, kad 1944–1990 m. – tai sovietinės priklausomybės metai, išskiriant atskirus laikotarpius ir juos įvardijant atsižvelgus į tai, kas vyko vienu ar kitu laikotarpiu.

DISKUSIJOS IR KLAUSIMAI

Klausimas: Kodėl reokupacija, o ne aneksija?

Atsakymas: Mano nuomone, 1944 m. sovietų valdžiai įtvirtinti vien aneksinių priemonių neužteko, reikėjo karinių priemonių. Reikėjo užimti šalį, išlaikyti NKVD ir t. t. – sistemą, struktūrą, kuri vykdė tą okupacinę politiką.